

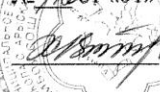
РАССМОТРЕНА

на педагогическом
заседании
Протокол № 1
от «30» августа 2023г.

СОГЛАСОВАНА

Заместителем директора по учебно-
воспитательной работе
 Наважап А.М./
От «31» августа 2023г.

УТВЕРЖДЕНА

Приказом директора школы
№ от «04» сентября 2023 г.
 Хаялдай В.В./

Рабочая программа
по учебному предмету
«Литературлуг номчулга»
(автор:Л.С.Кара-оол)
для 4 класса
на 2023-2024 учебный год

Ступень обучения: начальное общее образование – 4 класс

Уровень общего образования: базовый

Срок реализации: 2023-2024 учебный год

Количество часов: в неделю – 1ч., в год – 34 ч.

**Программа разработана на основе федерального государственного
образовательного стандарта начального общего образования.
Министерство образования и науки Республики Тыва.**

Составитель: Кыргыс А.А. - учитель начальных классов

Арыскан-2023 г.

Тайылбыр бижик.

4-ку класстын литературлуг номчулга эртемнин ажылчын программазы 1-4 класстарга тыва дылдын куруненин стандарды болгаш ооредилге программаларына ундезилеп тургускан.

Номчулганын кол сорулгалары:

- шын медреселдиг, аянын болгаш чугурту номчуурунга ооредир;
- ном-биле ажылдап, оон чуве билип алырынга чанчыктырар;
- номчаан чуулунун уткаын ылгап билиринге, бодалдарын аразында харылзаазын тыварынга, чогаалды сайгарарынга ооредир;
- номчулга ооредилгезинге болгаш эстетиктиг кижизидилгезинге болгаш угаан медреселин сайзыраарынга кижизидер.

Литературлуг номчулга эртемнин ниити тургузуу

Эге класстарнын чечен чогаал номчулгазынын программазы чечен эстетиктиг болгаш литература принциптеринге даянмыштаан, оон ундезилеттинген болгаш проблема-тематиктиг принципке чагыртып турар.

Номчулга программасы дорт кезектен тургустунган: 1) номчулганын тематиказы; 2) класстан дашкаар номчулга; 3) номчулга талазы-биле алган билиглери, чанчылдары болгаш мергежилдери; 4) чогаалдарнын хевирлери-биле (жанрлары) практикактиг таныжылга.

4-ку класска номчуур чогаалдар уругларны 5-ки класстан эгелеп ангы-ангы эртемнерни, литератураны болгаш тоогуну ооредиринге белеткээр болганда, тыва чоннун шаандакы болгаш амгы амыдыралын, хосталга, аас-кежик дээш демиселин, тоогунун улустун аас чогаалындан болгаш чечен чогаалдын эн-не дээр дээн чедимчелиг материалдар-б ундезилеттинген.

Ооредилге планында 4-ку класска литературлуг номчулга неделяда 1 шак, чыл дуругунда 34 шак.

Оореникчилернин литературлуг номчулга кичээлинге билиглеринге, мергежилдерни болгаш чанчылдарына кол негелделер.

Берге эвес созуглелдерни медреселдиг аянын болгаш чугурту номчуп билири. Номчулга уезинде нарын состерни болгаш утка талазы-биле аразында тудуш холбаалыг состерни бот-боттарындан адырбайын, тудуштуруп номчууру. Созуглелди чугула утка илередир состу ун-биле ылгап билири. Шурукту азы басняны шын номчуп билири. Домактарнын азы созуглелдин кезектеринин аразында пауза кылып билири.

Созуглел-биле ажыл.

Чечен чогаалдарда болушкуннарнын тодарадып билири. Улуг эвес созуглелди кезектерге хуваап, ол кезектернин аттарын чогаадып, оларнын планын тургузуп билири. Номчаан чуулунун уткаын болгаш ону чугаалап билири. Номчаан чуулунде кол бодалды ылгап билири болгаш онук бодунун состери-биле катаптап чугаалаар. Чогаалдын киржикчилеринин турар чуулдерин унелеп, чылдагаанын тайылбырлап шыдаары, хайгаарап, корген-билген чуулдеринин дугайында кыска чугаалаар тургузуп билири. Созуглелде билдинмес болгаш чаа состерни, ол ышкаш чечен состерни боду тып, чоок уткалыг азы дедир уткалыг состерни шилипап билири.

«Литературлуг номчулга» деп эртемни ооредиринин унелиг кол угланыышкыннары

«Торээн чугаа» деп эртемни 4 –ку класстарына ооредирин барымдаалаан 2 кол угланыышкын бар:

чугаа болгаш номчулга ажыл-чорудулгазынын хевирлери;
уругларнын номчукчу ажыл-чорудулгазы.

Чугаа болгаш номчулга ажыл-чорудулгазынын хевирлери

Чугаа болгаш номчулга ажыл-чорудулгазынын хевирлери деп кезээнде тыва дыл

болгаш торээн чугаа кичээлдеринге ажыглаттынып турар хевирлернин ооредилгеге кол ужур-утказын илереткен:

Дыннаары (аудирование) Чечен чогаалдын янзы-буру жанрларын дыннап тургаш, шингээдири. Дыннаан чогаалынын кол утказын билири, кол болуушкуннарны айтып билири, болуушкуннун сайзырап келгенин дес-дараалаштыары; чогаалдын кол утказы; дыннаан чогаалында логиктиг харылзааларны тургузары. Дыннаан чогаалынга хамаарыштыр сеткил-сагыш хайныышкынныг бодалды илередири.

Номчууру. Хемчээли болгаш жанрынын аайы-биле таарымчалыг чогаалдарны медреселдиг номчууру. Номчулганын сорулгазын угаап билири. **Номчуурунун аргазы:** будун состеп номчуур. Шын номчууру: чогаал номчулгазынын негелделерин сагывышаан, танывазы созуглелди чазыг чок номчууру. **Номчуурунун дургени:** созуглелдин утказын медреселдиг, илдик чок номчуур темпини уругга тургузары. Номчуурунун дургенин чоорту улгаттыары. Сорулгазын барымдаалап, **номчуурунун хевирин** шилири: ыткыр азы иштинде номчууру.

Аянныг номчулга: созуглелдин утказынга дууштур орфоэпиянын база интонациянын негелделерин сагып, аянныг номчууру. Эге школага аянныг номчулгага алган билиглери кол ниити болгаш ортумак долу школаларга чечен чогаалды шингээдип алырынга улуг ужур-дузалыг.

«Чугаалаары» болгаш «Бижири» деп кезектер аас болгаш бижимел чугаазын сайзырадырынга дузалаар.

Чугаалаары (аас чугаанын культуразы). **Монолог** – аас-биле чугаа илередиринин хевир. Чугаанын хевирлери: тоожуушкун, тодарадып чугаалаары, угаап бодаары. Монологка чугаанын уран-чечен аргаларын ажыглаары (синоним, антоним, деннелге, эпитет). Улуг эвес монолог чугааны тургузары: чогаал дугайында бодунун бодалы; план аайы-биле созуглелди аас-биле чугаалаары; угаап бодаан болгаштодарткан элементилерни ажыглап, тоожаан аянныг аас-биле чогаадыг тургузары. Орус болгаш торээн чогаалында маадырларны деннээри (портрети, ажил-херектери). Шулуук чогаалынын уран номчулгазы (шээжи-биле номчулга).

Диалог чугаа, оон онзагайлары. Чугаалажып турар кижинин дыннап база унелеп билири. Оске бодалды узе кирбейн дыннааш, бузуренчиг болгаш барымдаалыг харыыны бээри. Оске культуранын толээлекчизи-биле чугаалажып тургаш, чугаа этикединин домей болгаш ылгалдыг чуулдерин сагып, чугаалажып билири. Чогаалды сайгарып турда, диалогка киржири. Дыннаан (номчаан) чуулунге бодунун хамаарылгазын илередири: бодалын созуглелди ажыглап тургаш, бадыткаары. Айтырыг салып билири, номчаан чуулунун утказынга хамаарыштыр айтырыгларга харыылап билири. Созуглелди кезектерге чарып, план тургузары. Созуглелди эдерти чугаалаары: кыска, долу, шилилгелиг.

Бижири (бижимел чугаанын культуразы). Бижимел чугаанын негелделери. Бижимел чугаанын утказынын айыткан темазынга дуушкээ. Чогаалга хамаарыштыр берген айтырыглар аайы-биле кыска бижимел чугаа тургузары. Чоорту эдертиглер, кыска чогаадыглар бижири.

Ооредилге болгаш эртем-нептеренгей созуглелдер-биле ажил. Оон дугайында ниити билиг. Торээн дылынга ооредилге болгаш эртем-нептеренгей созуглелдерни шингээдип алыры. Созуглелдернин кол утказын, дылынын уран-чечен аргаларын илередири. Созуглелди уран-чечен кезектерге чарып, кезек бурузунун темазын тодарткаш, ат бээри. Созуглелде кол состерни ангылаары, созуглелди катап тургузар ажилдын планын тургузары. Тыва дылдын состери, сос каттыжыышкыннары болгаш домактарын орус дылче очулдуруп билири.

Чечен чогаалдын созуглелдери-биле ажыл. Чечен чогаалдын созуглелин оске хевирлеринден ылгап билири. Созуглелдин адынын утказы-биле дугжуп турарын тодарадып билири. Аянның номчурунун бугу аргаларын ажыглап, чечен чогаалдын созуглелинин утказын эдерти чугаалаары. Жанрын, кол утказын, сюжедин, композициязынын элементилерин тодарадыры. Созуглелди уткалыг кезектерге чарып, темазын тодараткаш, кол состери болгаш уран овор-хевирлерин тодарадыры. Маадырларнын характеристиказын кылган ажыл-херектеринге, оске маадырларнын чугаазы азы авторнун характеристиказынга даянып, тургузуп билири, оларнын мозубудуш талазы-биле шынарларын тодарадып билири. Маадырларнын кылган херектерин чылдагааннарын унелеп билири болгаш бодунун хамаарылгазын илередири. Персонажтын характеристиказын тургузарда, портрет, интерьернин ужур-утказы. Маадырларнын ажыл-херектерин чугаалап турар чуулдери-биле деннээри. Персонажтын чугаазы база авторнун созу. Созуглелде уран-чечен аргаларны тодарадып билири, оларнын кандыг сорулгалыг ажыглаттынганын тодарадыры. Бойдус чурумалы, оон чечен чугаанын созуглелинге ужур-утказы. Домей темалыг торээн чогаалынын созуглелин орус чогаалдын созуглели-биле деннеп, оларнын домей база ылгалдыг чуулдерин, дылынын уран аргаларын деннээри. Созуглелге таарыштыр чураан чуруктарга чугаа тургузары.

Чечен чогаалдын билиглери. Чечен чогаалдын улегерлерин номчуп, сайгарып турда, таваржы берген литературлуг билиглери оореникчилерге тайылбырлаары.

Проза болгаш шулук чогаалы, оларны ылгап билири. башкынын удуртулгазы-биле созуглелден дараазында литературлуг билиглери тып билири: уран овор-хевир, жанр. Сюжет, тема, композиция, кол утказы, кол бодалы, персонаж. портрет, бойдус чурумалы, интерьер, синоним. антоним, эпитет, деннелге, гипербола, диригжидилге, ритм, рифма. Очулга.

Оореникчилернин ажыл-чорудулгазынын хевирлери. Аянның номчулга. Роль аайы-биле номчулга. Узундуну ойнап коргузери. Номчаан чогаалынга даянып, бодунун созуглелин тургузары. Сос-биле чурулга. Эдертиг. Кыска чогаадыг. Тыва дылдан орус дылче, орус дылдан тыва дылче очулдуары. Тыва-орус чоннарнын аас чогаалында домей тывызыктар, улегер домактар, чечен состернин чижектерин тывары. Бодунун тоолдары, улегер домактарын чогаадып тургузары. Тыва-орус чогаалдарны деннеп, оларда домей болгаш ылгалдыг чуулдерни тодарадыры.

Библиографтыг культура. Сумелээн данзыдан херек номун шилип билири. Номнун авторун, каасталгазын кылган чурукчун айтып, допчузу база номнун утказынын дугайында кыска тайылбырын (аннотация) тып билири. Номда чуруктарны чогаалдын тодаргай эпизоду-биле холбап билир

«Торээн чугаа» деп эртемге сайгарар созуглелдернин кол темалары. «Торээн чугаа» номун тургузуп тургаш, темаларны берип кааны езугаар ооредири албан эвес, авторлар боттарынын сумелерин кирип, оскертип болур.

Тыва улустун аас чогаалы. Орус база оске чоннарнын аас чогаалы. Тоолдар. Тоолчургу болгаш тоолчургу тогу чугаалар. Тывызыктар, дурген-чугаалар, узун тыныш, когудуглер, улегер домактар, улустун ырлары, оюн удээн чугаалар дээш о.о. Авторлуг тоолдар.

Темалыг болуктер: Тыва дылым. Ооренип оорен. Чылдын уелери. Киж-бойдустун толу. Бистин бичии оннуктеривис. Тоогу билбес – тоорээр, торел билбес – турээр. Кайгамчыктыг чашкы уем. Ажылга ынактын алдары бедик. Тыва-кайгамчыктыг оран. Тыва чоннун чаагай чанчылдары болгаш ужурлары. Байырланчыг байырлалдар.

2. Уругларнын номчукчу ажыл – чорудулгазы.

«Уругларнын номчукчу ажыл-чорудулгазы» деп кезээнге оореникчилернин номчуур

чогаалдарынын шилилге принциптерин боттандыраар. Оларнын иштинде кол принцип – сонuurгал, дыл, тема база кодурген айтырыгларынын аайы-биле билдингир болуру. Эге школанын оореникчилеринин номчуур ужурлуг чогаалдарын тодарадып тура, жанр аайы-биле чуул-буру болгаш кижизидикчи ужур-уткалыг болурун сагаан. Тыва болгаш орус уруглар чогаалынын алдын фондузун тургузуп турар чогаалдарны киирген.

4-кү класстын оореникчилеринин тыва дылда программаны билип алганынын планнаттынган түннелдери. (УУД)

Мозу-шынарында, аажы-чанында (личностуг) хевирлеттинген турар билиглери:

-Торээн дылывыс харылзажырынын база мээ—медереливистин шынарын коргузеринин кол чепсээ;

- Торээн дыл национал культуравыстын кол болуушкуну;

-Сагыш-сеткилди, бодалдарны илерединге дылдын бай-байлаан, уран-чечен аргаларын чоптуг ажыглап билири.;

- Торээн дылын улаштыр оорениринге сонuurгалын оттурары;

- Аас болгаш бижимел чугаага дылдын уран-чечен аргаларын чедимчелиг ажыглап билири.

-Торээн дылын сайзырадырынга. Ону кадагалап арттырадынга оореникчинин бот кижилгеги;

- Аас чугаага дылдын уран-чечен аргаларын эстетиктиг талазынче угландыраары.

4-кү класстын оореникчилеринин (личностуг) хевирлеттинген турар үжурлуг мозу -шынары:

- долгандыр турар бойдуска хумагалыг, камныг, ынак болуру;

- езу-чурумга чагырткан, ужур-дурумну сагып билир кижизиг мозу – шынарлыг бооп хевирлеттинген турар;

4-кү класстын оореникчилеринин билиинин предметтиг хевирлеттинген турары:

-Ыткыр, сымыранып, иштинде созуглелди бодунун билип алыр шаа-биле дурген номчууру.

-Созуглелдин хевирлерин литературлуг негелделерге дууштур (шын адалга, бижик демдектерин, логиктиг ударениени сагып) номчууру.

-Созуглелдин адынга болгаш бердинген чуруктарынга даянып, оон утказын баш удур даап бодаары.

-Номчаан чуулунун кол состеринге даянып , утказын бодунун созу-биле дамчыдып билири.

-Болуушкуннарнын болуп турар аайы-биле дес-дараалашкаан сагып чугаалаары.

-Созуглелди кезектерге утказынын аайы-биле чарып, башкынын дузазы-биле бодуун болгаш нарын план тургузуп, кезек бурузунге база будун созуглелге хамаарышкан айтырыгларны тургузуп билири.

- Номчаан чуулун долузу-биле, кысказы-биле, шилилгелиг, диалогтарны медээ домактары-биле солуп, чувелернин окур-хевирин деннеп, чугаалап билири.

-Номчуур номунун титулдуг арынын, аннотациязын, эге база туннел созунге даяныры.

-Хереглээн номун алфавиттиг каталогтан тып, библиотекада бар номнарны ажыглап ооренири.

-Справочниктер, энциклопедиялар, уругларга хамаарышкан журналдарны ажыглап билири база кыска аннотацияларны сумелээн номнарга тургузары.

- Номчаан материалында кол маадырларнын мозу-шынарларын кижинин алдынар ужурлуг дурумнери-биле деннээри.

4-кү класстын оореникчилеринин предметтиг хевирлеттинген турар үжурлуг билиглери:

-Номчаан чуулунге хамаарыштыр бодунун бодалдарын илередин билири, ону аас болгаш бижимел-биле дамчыдып билири.

-Созуглелдин эстетиктиг болгаш мозу-шынарга хамаарыштыр унелиг талаларын

бодунун билип турар аайы-биле илередип билири.

Чугаа чорудулгазы болгаш медээлер-биле ажыл (метапредметтиг).

4-ку класстын оореникчилеринин чугаа чорудулгазынын болгаш медээлер-биле ажылдаарынын (метапредметтиг) хевирлеттинген турары:

- утка болгаш дыл-домаанын талазы-биле чедингир созуглелди ун доктаашкыны, интонация болгаш номчулганын дургенин барымдаалап шын, медреселдиг, аянынг номчууру;
- таныш эвес созуглелди номчуурунун дургени 1 минутада 75-80 хире сос;
- чогаалдын адынга болгаш анаа хамаарыштыр чураан чуруктарга даянып алгаш, чогаалдын кол утказын тодарадып билири;
- чогаалдын темазынга, кол утказынга, идеязынга хамаарышкан монологтарны (узундулерни, абзацтарны) дынналдыр номчууру, доктаадып алыры;

а) Хун буруде кылыр ажылдар (регулятивтиг).

Оореникчилерге хевирлеттинген турары:

- ооренип турар эртемнин тема, болук аайы-биле кол сорулгаларын, утказын угаап билири;
- башкынын удуртулгазы-биле бердинген даалгаларны кууседип ооренири;
- бот хыналданы, удур-дедир хыналданы болгаш бодунун, эштерини ажылын унелеп билиринге ооренири;
- бодунун кылыр ужурлуг ажылын планнап билири; салып алган сорулгаларын езугаар ажылын кылып билири;

Оореникчилерге хевирлеттинери:

- башкы-биле демниг ажылдажыышкын узинде чечен чогаалды ооренип шингээди алырда чаа-чаа сорулгаларны салып билири;
- кылып турар ажылдарын ажыл узинде болгаш ажыл соонда шын азы шын эвес кылып турарын боду сайгарып, шинчилеп билири;
- номчулга талазы-биле бодунун ажылын планнап билири.

б) 4-ку класстын оореникчилеринин эртемге сонургалын ханылыдыры-биле чоруттунган ажылдарнын туннелинде (познавательный)

Оореникчилерге хевирлеттинген турары:

- ооредилге даалгаларын кууседип турар уеде херек ужурлуг медээлерни немелде номнар, статьялар болгаш энциклопедиялардан тып билири;
- бодунун назы-харынга дууштур янзы-буру словарьларга, справочниктерга даянып билири;
- дылдын негелдерин кууседирде янзы-буру схемаларны, модельдерни, символ-демдектерни ажыглап билири ;
- белем таблицаарны, схемаларны, созуглелдерни немээри;

Оореникчилерге хевирлеттинери:

- Библиотека болгаш Интернет дузазы-биле херек билиглерни тып, ажыглап билири;
- аас болгаш бижимел чугааны шын болгаш медреселдиг-биле тургузуп билири;
- болуушкуннарны логиктиг (бодамчалыг) сайгарылгага даянып дамчыдып билири;
- алган медээлерни сайгарып, критикалап билири;

В) 4-ку класстын оореникчилеринин бот-боттарынын аразында харылзажырынга хамаарыштыр хевирлеттинген турар билиглер (коммуникативтиг):

- аас чугаага диалогту ажыглап билири;
- ангы-ангы бодалдарны ооренип, сайгарып билири болгаш чангыс аай туннельге келиринге ооредири;
- бот туружун болгаш бодалын быжыглап чанчыгары;
- билдинмес чуулеринге айтырыгларны салып билири;
- коммуникативтиг сорулгаларны шийтпирлээринге дылдын аргаларын чедимчелиг ажыглаары;
- болукке ажылдап ооренири; бодунун бодалындан ангыда эжинин узел-бодалын база дыннап, унелеп билири;
- туннель ундурерде бодунун бодалын тайылбырлап билири болгаш эш-ооруннун узел-

бодалы- биле деннештирип билири

Оореникчилернин харылзажырынга хамаарыштыр билиглеринин хевирлеттинери:

- коммуникативтиг сорулгаларны дыннакчыга тода, дорт, дес-дараалашкаа-биле медээни, билигни чедирери;

-удур-дедир хыналда уезинде бот-боттарынга дузаны уезинде чедирип билири болгаш коммуникативтиг сорулгаларны шиитпирлээринге дылдын аргаларын чедимчелиг ажыглаары;

- болук-биле ажыл уезинде чогуур айтырыгларны салып билири.

«Номчулга болгаш чугаа сайзырадылгазы» деп болук

Планнын туннел:

- ангы-ангы созуглелдерни ыткыр дынзыг аянныг номчулга, иштинде номчулга болгаш дыннап турар уеде уткаларын шын медреселдиг билип алыры; оларнын онзагай шынарларын (уран-чечен, эртем-популярлыг, тайылбырнын), созуглелдернин кол уткаларын болгаш кол маадырларын; утка аайы-биле айтырыгларга харыылап билири; болуушкуннарнын чурумун тодарадып билири; номчаан азы дыннаан ооредиглиг, эртем- популярлыг болгаш уран-чечен созуглелдерге айтырыгларны салып билири.

Базистиг ооредилге планында туружу

№	Темаларнын допчулалы	Ниити шагы
1	Тыва дылын, тыва чонун, Тыва черин – ожууннун уш ыдык дажы .	1 ш
2	Чылдын уелери. Тодуг-догаа алдын кузум .	2 ш
3	Улустун аас чогаалынын биче хевирлери.	1ш
4	Ооренип оорен .	1ш
5	Эки кылган ажыл элечиттес алдар	2 ш
6	Бистин бичии оннуктеривис	2ш
7	Бойдустун чажыттары	1ш
8	Чылдын уелери. Аккыр харлыг кыжым-1ш.	2ш
9	Багын чугаалаарга –бачыды арлыр.	2ш
10.	Бойдуска хумагалыг болуулу!	2ш
11.	Эштигде хоглуг,эптигде куштуг	1ш
12.	Авторлуг тоолдар.	1ш
13.	Эрнин эреси.	2ш
14.	Чылдын уелери.Хоглуг чазым.	1ш
15.	Улус аразындан ие караа чымчак.	1ш
16.	Улустун аас чогаалы.Тоолдар.	2ш
17.	Хоктуг ужуралдар, солун болуушкуннар.	2ш
18.	Тоогу болгаш тоолчургу чугаалар.	1ш
19.	Ойнаксанчыг оюннарым.	1ш
20.	Кижини болуру чажындан.	1ш
21.	Оске чоннарнын аас чогаалдары.	1ш
22.	Чонум чаагай езу-чанчылдары.	1ш
23.	Тывамнын тоогузунден солун арыннар.	1ш
24	Чылдын уелери	2ш
	Чылда	34 ш

Программанын допчулалы

Бистин торээн чуртувус .

Тыва Республика Россиянын (РФ-тин) составында. Россиянын болгаш Тыва Республиканын символдары (ыдык ыры, тугу, сулдези).

Тыванын тоогузу. Тывада тураскаалдыг черлер. Тоогунун болгаш культуранын тураскаалдарын камгалаары.

Тыва дыл. Тыва бижик. Эртемнин кижилери.

Кус

Чылдын уелери деп чул? Чылдын уелеринин аайы-биле бойдуста оскерлишкиннер, болуушкуннар, дириг амытаннарнын болгаш унштернин амыдыралы, кижилернин ажил-ижи. Чылдын уелеринин тус – тузунда онзагай ылгавыр демдектери.

Чылдын ангы-ангы уелеринде бойдустун чурумалынга оореникчилернин хамаарылгазы, бодалдары.

Чечен чогаалдын уран-чечен аргаларынын дузазы-биле бойдустун чурумалын тода бижип коргузери.

Куштар-бистин оннуктеривис. Чанар болгаш кыштаар куштар.

Чылдын уелеринге болгаш бойдустун болуушкуннарынга хамаарышкан тыва чоннун ужурлары болгаш сагылгалары.

Школа, сагылга-чурум болгаш ог-буле .

Школанын ниити ажил-херектери, уругларнын анаа киржилгези. Уругларнын хой ниитичи амыдыралы, куш-ажылы, ооредилгези, оюннары.

Кижиге болгаш ном. Библиотека.

Сагылга-чурумнун культуразы болгаш кижинин бодун ап билири. Кудумчу, хой-ниити черлери. Школага, ог-булеге бодун ап билири. Толдеринге хамаарылгазы. Торелдерин хундулеп адаарынын ужурлары. Чоок торел улус аразында харылзаа. Авазы болгаш ачазы. Ада-огбенин хундулел ёзулалдарын сагыыры

Улустун аас-чогаалы .

Тыва улустун аас-чогаалы: тоолдар, тывызыктар, улегер домактар, дурген-чугаалар, кожамыктар.

Оске национал улустун аас чогаалы.

Аас чогаалынга ундезилээн авторлуг тоолдар.

Кыш .

Чылдын уелери деп чул? Чылдын уелеринин аайы-биле бойдуста оскерлишкиннер, болуушкуннар, дириг амытаннарнын болгаш унштернин амыдыралы, кижилернин ажил-ижи. Чылдын уелеринин тус – тузунда онзагай ылгавыр демдектери.

Чылдын ангы-ангы уелеринде бойдустун чурумалынга оореникчилернин хамаарылгазы, бодалдары.

Чечен чогаалдын уран-чечен аргаларынын дузазы-биле бойдустун чурумалын тода бижип коргузери.

Куштар-бистин оннуктеривис. Чанар болгаш кыштаар куштар.

Чылдын уелеринге болгаш бойдустун болуушкуннарынга хамаарышкан тыва чоннун ужурлары болгаш сагылгалары.

Кижиге, бойдус, экология, кадыкшыл .

Хоойлу болгаш бойдус. Бойдус камгалалы. Кызыл дептер. Кижинин бойдуска хамаарылгазы.

Экологтук культура.

Тывада тускай камгалалдыг девискээрлер (заповедниктер), «Убса-Нур ыйгылаажы болгаш «Азас».

Дириг амытаннарга, ыяш-дашка, унуштерге хамаарыштыр тыва кижилернин шаг шаандан бээр сагып келген улусчу ужурлары.

Тыва чоннун чаагай чанчылдары .

Улусчу ужурлар. Ыдыктыг созуглелдер болгаш чаагай кузээшкиннер – дариналар.

Чоон чук улузунун календары. (Тыва календар). Сес соодал. Сес соодалдын хуннери. Чеди-Хаан – Долаан бурган. Айнын 30 хонуу, оларнын туружу, шынары.

Час .

Чылдын уелери деп чул? Чылдын уелеринин аайы-биле бойдуста оскерлиишкиннер, болуушкуннар, дириг амытаннарнын болгаш унштернин амыдыралы, кижилернин ажыл-ижи. Чылдын уелеринин тус – тузунда онзагай ылгавыр демдектери.

Чылдын ангы-ангы уелеринде бойдустун чурумалынга оореникчилернин хамаарылгазы, бодалдары.

Чечен чогаалдын уран-чечен аргаларынын дузазы-биле бойдустун чурумалын тода бижип коргузери.

Куштар-бистин оннуктеривис. Чанар болгаш кыштаар куштар. Чылдын уелеринге болгаш бойдустун болуушкуннарынга хамаарышкан тыва чоннун ужурлары болгаш сагылгалары.

Амыдырал болгаш куш-ажыл .

Кижинин амыдыралынга куш-ажылдын ужур-дузазы. Куш-ажыл болгаш торээн чурт. Куш-ажылдын кижилери. Оларны хундулээри.

Уругларнын шыдапкы дег куш-ажылы. Ону кузелдии-биле кылыксаары болгаш анаа чуткулдуг болуру.

Куш-ажыл амыдыралдын ундезини.

Чай .

Чылдын уелери деп чул? Чылдын уелеринин аайы-биле бойдуста оскерлиишкиннер, болуушкуннар, дириг амытаннарнын болгаш унштернин амыдыралы, кижилернин ажыл-ижи. Чылдын уелеринин тус – тузунда онзагай ылгавыр демдектери.

Чылдын ангы-ангы уелеринде бойдустун чурумалынга оореникчилернин хамаарылгазы, бодалдары.

Чечен чогаалдын уран-чечен аргаларынын дузазы-биле бойдустун чурумалын тода бижип коргузери.

Куштар-бистин оннуктеривис. Чанар болгаш кыштаар куштар.

Чылдын уелеринге болгаш бойдустун болуушкуннарынга хамаарышкан тыва чоннун ужурлары болгаш сагылгалары.

Өөредилге –методиктиг комплектинин даңзызы:

Клазы	Авторлары	Өөредилге номунуң ады	Үндүрген чылы	Үндүрген чери	Программаны
4 кл	Л.С.Кара-оол «Литературлук номчулга а».	Литературлук номчулга 4 чылдыг эге школаның 4-кү клазынга өөренир өөредилге ному 4-ку класстын литературлук номчулга номунга ажылчын кыдырааш	2016 2016	Кызыл: Тываның ном үндүрер чери	Государственный стандарт и учебные программы по тувинскому языку для 1-4 классов. Л.С.Кара-оол «Тываполиграф» .- 2016г.

Шээжилээр чогаалдар .

№	Ажылдар	1-ги улдун	2- ги улдун	3 –ку улдун	4-ку улдун	Чылда
1	Шээжилээр чогаалдар	5	2	4	2	13

Өөредилге –методиктиг комплектийн даңзызы:

Клазы	Авторлары	Өөредилге номунуң ады	Үндүргөн чылы	Үндүргөн чери	Программазы
4 кл	Л.С.Кара-оол «Литературлуг номчулга».	Литературлуг номчулга 4 чылдыг эге школаның 4- кү клазынга өөренир өөредилге ному 4-ку класстын литературлуг номчулга номунга ажылчын кыдырааш	2016 2016	Кызыл: Тываның ном үндүрер чери	Государственный стандарт и учебные программы по тувинскому языку для 1-4 классов. Л.С.Кара-оол «Тываполиграф».- 2016г.

Литературлуг номчулганын календарь-тематиктиг планы
Неделяда – шак, чылда -34 шак.

№ п/п	№	Кичээлдин темазы	Эрттирер уези		
			шагы	План	Факт
Тыва дылым.тыва черим -1ш					
1	1	В.Саарымбуу шулук «Торээн тывам кижилери» Ч.Куулар шулук «Эртинелиг бурун Тывам»	1	08.09	
Тодуг –догаа кузум - 2ш.					
2	1	Х.Ойдан-оол «Баштайгы сегиржип алыышкын («Оттуг-Мыйыстан» чечен чугаа)	1	15.09	
3	2	А.С.Пушкин шулук «Кус» (С.Самба-Людуп очулдурган)	1	22.09	
Улустун аас чогаалы -1 ш					
4	1	Тывызыктар.Улегер домактар. Оюн удээн чугаалар. Шимченгир оюннар, Дурген чугаа.	1	29.09	
Ооренип оорен – 1 ш.					
5	1	О.Сувакпит «Камналга» (чечен чугаа). Э.Кечил- оол «Ундур имнедипкен» (чечен чугаа)	1	06.10	
Эки кылган ажыл элеп читпес алдар -2ш					
6	1	С.Сарыг-оол «Дуза када бергеним» (Ангыр- оолдун тоожузундан эге)	1	13.10	
7	2	К-Э. Кудажы «Маргылдаа»	1	20.10	
Бистин бичии оннуктеривис-2ш					
8	1	Х.Ойдан оол «Эгерек биле Эзирик» («Оттуг – Мыйыс» деп номдан чечен чугаа)	1	27.10	
9	2	С.Тока «Бистин анчывыс», Л.чадамба «Кушкаштар»	1	10.11	
Бойдустун чажыттары -1ш					
10	1	М.Эргеп «Хортукке турлагжыыр» (Одугенден чайлаг» деп тоожудан эге)	1	17.11	
Аккыр харлыг кыжым -2ш					
11	1	Л.Чадамба «Кыжын»		24.11	
12	2	Х.Ойдан-оол «Баштайгы хар», «Олегтин оннуктери» («Оттуг-Мыйыст» деп номдан чечен чугаа)	1	01.12	
Багын чугаалаарга бачыды арлыр- 2 ш					
13	1	И.Крылов Басня «Корунчук болгаш сарбашкын» С.Сурун-оол «Орге биле куске»	1	08.12	
14	2	Э.Кечил-оол «Кеземче» (чечен чугаа) Л.Толстой «Соокчугеш»	1	15.12	
Бойдуска хумагалыг болуулу -2ш					
15	1	К-Э.Кудажы «Чурек иштинде ок» («Танды кежи» деп номдан чугаа)		22.12	
16	2	С.Сарыг-оол «Киж-бойдустун толугу» (узунду) Ч.Ондар «Хун»		29.12	
Эштигде хоглуг -1ш					
17	1	С,Тока «Черликпен» («Араттын созу» деп чогаалдан узунду)	1	12.01	
Авторлуг тоолдар-1ш					
18	1	Ш.Суван «Алдын кушкаш» (Шиижиткен тоол) К.Тюлюш «Улуургак, билииргек Дагаажык»	1	19.01	

Эрнин эреси -2ш					
19	1	С.Сурун-оол «Кызыгааржы» шулук, А.Арапчор «Эр кижинин чангыс состуу»	1	26.01	
20	2	С.Михалков «Степа биле Егор» (узунду) М.Пришвин «Изиг тулук уе»	1	02.02	
Чылдын уелери -1ш					
21	1	К.Ондар «Ыглапкан хар»	1	09.02	
Ием караа чылыг- 1ш					
22	1	Е.Танова «Ава дугайында сос»Е.Танова «Кырган –авам келди-ле!	1	16.02	
Тоолдар -2ш					
23	1	«Боралдай ашак» (Тыва улустун тоолу) «Сыынак (Тыва улустун тоолу)	1	01.03	
24	2	«Алдан ала чылгылыг Алаадай- Мерген» (Тыва улустун тоолу)		15.03	
Ужуралдар, болуушкуннар -2ш					
25	1	С.Пюрбю «Шортан мунган эзир» («Шынаппайнын чугааларындан» эгенин узундузу) «Борттуг дилги»	1	22.03	
26	2	М.Олчей-оол «Тергелиг аът» («Хоорээрнин чугааларындан» чечен чугаа)	1	05.04	
Тоогу- 1ш					
27	1	«Могө Союспан» (тоогу чугаа) , Ийи кыс» (тоолчургу чугаа) , «Часкы»	1	12.04	
Оюннар -1ш					
28	1	О.Сувакпит «Хуулгазын кажыктарым» (Узунду)	1	19.04	
Кизи болуру чажындан -1ш					
29	1	Б.Ховенмей «Адазынын айбызынга» (Чечен чугаадан узунду) Л.Чадамба «Ивижилер оолдары»		26.04	
Оске чоннарнын аас чогаалы -1ш					
30	1	«Хек» (Ненец улустун тоолу), «Чанагаш оол» (Хакас улустун тоолу)	1	03.05	
Чоннун чаагай чанчылдары -1ш					
31	1	М.Кенин-Лопсан «Калдаракты азырап алганым» («Калдарак» деп тоожудан эгенин узунду)	1	10.05	
Тывам тоогузу- 3ш					
32	1	О.саган-оол « Кызыл сылдыс ордени» («Кежиктиг сылдыс» деп тоожудан узунду)	1	17.05	
33	2	Н.Ооржак «Адазынын дузалакчылары», К-Э.Кудажы «Чазый хырын башка халдаар» (Чечен чугаа)	1	24.05	
34	3	Экскурсия	1	30.05	

4-ку класстын доозукчуларынын билиинге негелделер

4 -ку класстын доозукчузу «Литературлуг номчлгу» деп эртемни ооренген туннелинде:

. бодунун моон сонгаар сайзыраарынга база оске эртемнерни чедишкинниг шингээдип алырынга номчулганын ужур-дузазын медресе билген турар болгаш узуктел чок номчулга долгандыр турар хурээлелди, делегейни база бодун билип алырынга чугула арга деп чуулду шингээдип алган турар ужурлуг;

. чечен чогаалды буруну - биле унелеп хулээвишаан, номчаан чуулунге хамаарыштыр сеткил-сагыш хайныышкынныг харыыны берип, бодунун бодалын илередип, чугаалажып турар кижизинин бодалын хундулеп билир кылдыр ооренген турар;

. Россиянын оске чоннарынын культура-тоогулуг байлаа база кижиторелгетеннинулегерлери-биле, ол ышкаш тыва, орус классиктиг уруглар чогаалчыларынын чогаалдары-биле таныжар аргалыг болур. Чогаалдарнын дузазы-биле «эки», «багай», «чоптуг чорук», «шынчы чорук», «харыысалга», «алыс кузел», «човаачал», «дузааргак», «кээргээчел» деп этиктиг билиглерни угаап, сагыш-сеткил база мозу-будуш талазы-биле унелелдери хевирлеттинген турар ужурлуг;

. амыдыралынга торел. ог-буле, кожа-хелбээ база эп-найыралдыг харылзааларнын чугулазын билип эгелээр болгаш «найырал», «бот-боттарын билчири», «бот-боттарынга дузалажыры», «хундулел», «ынакшыл», «торелзирек» болурунун дугайында билиглерни угаап бодаар аргалыг болур. Ол ышкаш бодунун уе чергези база улуг кижилер-биле харылзаа тударынын негелделери болгаш аргалары-билетаныжып, бодунун болгаш чогаалдын маадырларынын ажил-херектерин деннеп коор билиглери хевирлеттинер;

. Чечен чогаалды уран чуулдун онзагай хевири деп шингээдип, ону уран чуулдун оске хевирлери-биле деннеп ооренип алган турар;

. ооредилге база эртем-нептеренгей литература - биле ажилдаар эге билиглерни алып болгаш практиктиг ажылынга херек медээни тып болгаш ажыглап билир кылдыр ооренип алган турар.

Чугаанын хевирлери болгаш номчукчу ажыл чорудулгазынга хамаарыштыр негелделер:

4 ку класстын доозукчунун ооренип алып чуулдери:

. номчулганын сорулгаларын билген турар;

. созуглелдин янзы-буру хевирлеринин утказын медреселдиг хулээп алыры, оларнын тускай хевирлерин тодарадыры, чогаалдын кол бодалы болгаш маадырларын тодарадыры, чогаалдын утказынын аайы-биле айтырыгларга харыылаары, болушкуннарнын дараалаашкаан тодарадыры, дыннаан азы номчаан ооредилге, эртем-нептеренгей база чечен чогаал созуглелинге айтырыгларны салыры;

. чогаалдын созуглелинге азы берген темага даянып, бодунун бодалын улуг эвес хемчээлдиг монолог чугаа хевирлиг тургузары;

. чугаа этикединин дурумнерин сагып, янзы-буру ооредилге болгаш амыдыралдын байдалдарынга диалог чорудары, номчаан азы дыннаан чогаалын сайгарып турда, диалог чугаага киржири;

. сос-биле ажилдаары;

. номчаан чуулунун утказын билип турар кылдыр темпилиг номчуур;

. хемчээли назы-хар, клазынга дугжуп турар чогаалдарны медреселдиг болгаш аянныг номчуур;

. номчаан чогаалынын мозу-шынар талазы-биле утказын тодарадып, маадырларнын аажычанынын алыс ужурун сайгарып, боду туннелдерни кылып, маадырларнын ажил-херектерин мозу-шынарнын унелелдери-биле дензигуурлээр;

. янзы-буру хевирнин созуглелдерин сайгарары-биле бодун аргаларны ажыглаар: чогаалдын кол бодалын тодарадыр болгаш чылдагаан харылзааларын тодарадыр; созуглелди кезектерге чарып, ат бээр; бодун план

тургузар; авторнун маадырга, болуп турар болушкуннарга хамаарылгазын тодарадыры-биле ажыглаан уран аргаларын тывар;

. эртем-нептеренгей, ооредиглиг база чечен чогаал созуглелинин онзагайын барымдаалап,

номчаан азы дыннаан чуулунун утказын дамчыдар; созуглелдин утказын катаптап чугаалаары;

. номчаан чуулун демниг сайгарар, созуглелге азы бодунун дуржулгазынга даянып, бодалын бадыткаар;

. чогаалдын адын азы допчужун коргеш, номнун дугайында билип алыры, берген темага библиотекадан херек номну дууштур шилип тывар;

. берген улегерге даянып, чечен чогаалдын кыска аннотациязын тургузар;

. алфавиттиг каталогту база назы-харынга дуушкен словарьлар болгаш тайылбыр литератураны боду ажыглаан.

4 ку класстын доозукчузу дараазында чуулдерге ооренип алыр аргаларлыг болур:

. чечен чогаалды уран чуулдун хевири деп шингээдип алыр;

. чечен чогаал созуглелинин эстетиктиг болгаш мозу-шынарлыг унелелдерин угаап сайгарбышаан, бодунун бодунун бодалын чугаалап билир;

. номчулганын сорулгазын барымдаалап, оон хевирин бодамчалыг шилип алыр;

. чогаалдын маадырынга болгаш ажил-херектеринге хамаарыштыр бодунун хамаарылгазын илеретпишаан, авторнун туружун тодарадыр;

. бодунун бодалын созуглелге даянып, бадыткап болгаш шынзыдып ;

. бижимел чугаанын хевирлерин практикага ажыглап билир (тоожуушкун – улегерге даянып, созуглелди тургузары; угаап бодаары – айтырыгга бижимел харыы бээри; тодарадып бижири – маадырга характеристика бээри);

. номчаан номунга унелел бижиир;

. темалыг каталог-биле ажылдаар;

. уругларга ундурген солун-сеткуул-биле ажылдаар.

Чогаадыкчы ажыл-чорудулга

Эге школанын доозукчузу дараазында чуулдерге ооренип алыр:

. чечен чогаалды рольдар аайы-биле номчуур;

созуглел-биле ажылдаарынын янзы-буру аргаларын ажыглаар;

чечен чогаалга, чурукчуларнын ажылдарынын репродукцияларынга, чогаалга чураан чуруктарга азы хууда дуржулгазынга даянып, бодунун созуглелин тургузар.

Эге школанын доозукчузу дараазында чуулдерге ооренип алыр аргаларлыг болур:

созуглелдин утказын чогаадыкчы езу-биле дамчыдып чугаалаар (маадырнын азы авторнун адындан);

кандыг-бир чогаалга чуруктар чуруур, диафильмнер кылыр;

чогаалга инсценировка, сценарий азы проект тургузар болуктерге ажылдаар;

эдертиг бижииринин аргаларын шингээдип алыр.

Чечен чогаал билиглерин

Эге школанын доозукчузу дараазында чуулдерге ооренип алыр:

. ийи-уш чугула демдектерин онзалап корбушаан, янзы-буру созуглелдернин бодуун сайгарылгазын деннеп тургаш, кылып ооренир;

. калбак чогаалдын созуглелин шулук чогаалынын созуглелинден ылгап билир;

. аас чогаалынын жанрларынын онзагайларын танып билир.

Эге школанын доозукчузу дараазында чуулдерге ооренип алыр аргаларлыг болур:

. чогаал дугайында билиглерни база уран аргаларны ажыглап тургаш, янзы-буру созуглелдернин бодуун сайгарылгазын кылып ооренир;

. чечен чогаалдын автору болгаш маадырынын туружун тодарадып билир;

. кандыг-бир авторлуг созуглелдин улегеринге даянып, шулук азы калбак чогаалдын бир хевирин шенеп бижиир.

Эртемнин материал-техниктиктиг хандырылгазы

Мультимедиялыг хандырылгазы:

- кичээлдерге презентациялар;

- ноутбук;

- компьютер;

- принтер.

